



ШЫН

ИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№137
(19327)

2019 чылдың
декабрь 3
вторник

Хүннүн үнери — 08:37
Ажары — 16:01
Хүн дурту — 07:24

солуннун сайтызы// shyn.ru
электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

12+

Буянный иштиң кижилери

АЖЫ-ТӨЛГЕ ЫНАКШЫЛ



ТР-нің Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының удуртулгазы-биле ноябрь 30-де «Ажы-төл дээш – шуп-деминг» деп шуулган Тыва Үндезин культура төвүнге болуп эрткен. Аңаа удун республикадан өскүс уруглар азырап алган, ажаап-тежээп өстүрүп турар өг-бүлелер чыгып келген.

Шак ындыг өг-бүлелерниң ат-алдарын бедидери, ада-иезиниң хайгааралы чок эрткен болгаш өскүс уругларның эрге-жыны камгалаары болгаш, оларны бүгү алаалыг деткири – шуулганның сорулгазы. Бо шуулганга хөй уруг-дарыгдан увексинмес өг-бүлелер бүгү талалыг арга-дуржулганы аразында солчуп, бер-едежиپ турар айтырыгларын сайгарып чугаалажыр аргалыг болган.

ТР-нің күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы Оюнаа Ондардан чылдың-на эртип турар шуулганда, бо удаада кандыг чаа өскерлишкиннер немешкенин айтыр-дым.

— Мооң мурнунда чылдарда чүгле уруглар азырап турар өг-бүлелер (примыслие родители) киржиپ турган болза, о чылын ажаап-тежээп турар (опекуннар) өг-бүлелер болгаш ындыг өг-бүлелерге

өзүп келген идепкейлиг аныяктар база киржип келгени эки болуп турар. Өскүс өзүп келген уруглар боттары ышкыш байдалдыг аныяктарга хөй-ниити организациязын тургузар сорулгазын илерет-тилер. Ол дээрге дыка улуг базым-дыр. Оларның күзелин боттарыныс талавыс-тан шыдаар шаавыс-биле деткиир бис.

Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларны өстүрүп чоруур өг-бүлелерниң ажил-амыдыралынга деткимче көргүзери болгаш, оларның-биле чедер-четпестеривисти сайгарып, сүмележири чугула.

Тывада 116 ындыг өг-бүлө бар. Олар харыс-салгалыг хүлээлгезин эки күүседип турарлар. Аразында ийи-чаңгыс шыда-вайн баар өг-бүлелер бар болбайн кан-чаар. Берге байдалга таварышкан уруг-ларны ажаап-тежээри шала нарын болур. Оларның кады база кошкак болгулаар, ынчангаш азырап өстүрери амыр эвес. Чамдык таварылгаларда, дедир хүлээп алырын дилеп чедип келирлер. Мындыг байдалдар, аргалыг-ла болза, турбазын кызыдар дээш, уруг азырап алыр деп турар ада-иелер-биле психологтар ажылдап, оларны баш удур белеткеп, аңгы-аңгы өөредилгелерни эрттирип турар.

Уруг-дарыг азырап алыр деп турар өг-бүлелерге эртер ужурлуг өөредилгени үспейн, шын сеткилинден өөренип, хүлээп алган шиитпириниң улуг харыс-салгазын билип, бүгү талазы-биле катап-катап боданырын сүмелээр-дир бис. Уругларны чүгле 18 харга чедир ажаап-тежээр эвес, бут кырынга тургужеге чедир деткип, кады амыдыраарынга белен болур болза эки. Берге байдалга таваржы бергеш, ыт чок, эпчоксунуп олурбайн, психологтар азы уругларының башкылары-биле сүмележип, кады чугаалажыр чугула. Бис оларның-биле сырый ажылдаарынга, деткииринге кезээде белен бис – деп, Оюнаа Каң-ооловна чугаалады.

Тыва Республикада уруг азырап турар өг-бүлелерниң ассоциациязының даргазы Наталья Фасхутдинова бо чылдың отчөдун илеткээн. Улуг-Хем кожуундан уруглар азырап алган ие Алена Доспан-оол, Бай-Тайга кожуундан уруглар азы-рап турар ада Кандан Мылдык болгаш өскелер-даа боттарының арга-дуржулга-зы-биле үлежи, өскелерниң санал-онал-дарын дыңнап, сонуургаан айтырыгларын салып, боттарынга ажыктыг чүүлдерни билип ап, чогумчалыг чугаалашканнар.

(Уланчызы 3-кү арында).

Хүннүн медээлери

ЭН ДЭЭРЕ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ

Кызылдың башкы колледжи болгаш республиканың эмчи колледжи Рос-сия Федерациязының эн дээр ортумак профессионал өөредилге черлериниң санынче кирген.

Бо хүннерде ук өөредилге чериниң төлээлеринге мөөрейниң лауреаттарының медалын, албан ёзунуң шынзылгазын болгаш Россия чергелиг конкурстарга моон-даа соңгаар киржир эргени берип турар логотипти тывыскаан.

Ону кандыг-даа реклама продукция-зынга, ооң иштинде: өөредилге черлери-ниң бланкыларынга, реклама буклет-теринге, автотранспортка, шимчевес өнчү-хөреңгиниң объектилеринге көскү черге азып, рекламалап болур.

КОЖУУНУҢ ЧАГЫРГА ДАРGAZY СОЛУШКАН

Чөөн-Хемчик кожуунуң Төлээлек-чилер хуралының элчег чок сессиязынга депутаттарның чаңгыс аай бадылааш-кыны-биле Алексей Түлүш Чөөн-Хемчик кожуунун чагырга даргазынга томуй-латкан.

Тыва Республиканың Баштыңының Администрациясында болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппарадында иштики политика департаментиниң начальниги Людмила Ывьевна Кара-Сал, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Чөөн-Хемчикте бүрүн эр-гелиг төлээзи Родин Сотович Сат чаа соңгуткан чагырга даргазы Алексей Чанзановичке байыр чедиргеш, чаа томуйлаткан удуртукчунуң хүлээнип ал-ган харыс-салгазының дугайында база сагындырып, чоннуң эрге-ажы дээш ажылдаарын чагаан.

АРЫСКАННЫҢ КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫН СЕПТЭЭР

Улуг-Хем кожуунуң Арыскан суурда Алексей Хуурак аттыг көдээ Культура бажыңының 40 чыл оюнга тураскааткан байырлыг кезээни эрттирген. Аңаа Алек-сей Хуурактың уруу Татьяна Алексеевна ачазының адын эдилээн клубка, ооң кол-лективинге, хоочуннарынга белектерин сөңнеп, чылыг-чымчак сөстөрни чугаалап, ачазының дугайында сактышкыннары чугаалаан.

Кожуун чагыргазындан клубтуң ма-териал-техниктиг баазанын экижидип алыры-биле 20 муң рубль түңнүг шын-зылганы тывыскаан. Кезээниң база бир хүндүлүг аалчылары Каадыр-оол Алек-сеевич, Ульяна Павловна Бичелдейлер боттарының бижээни эртем-шинчилел ажылдары болур номнары библиотекага болгаш школага белекке берген.

Ол ышкыш Тыва Республиканың Чазаа 2021 чылда көдээ Культура бажыңының капитал септелгезин чорудар, Белдир-Кежиинден Арысканга чедир асфальты-лыг орукту кылыр ажылдарны чорудар дугайында өөрүнчүг медээни Улуг-Хем кожуунуң чагырга даргазы Рустам Чу-даан-оол дыңнаткан.

Чазак Даргазы социал четкилерде



ТЫВА КИЖИ ХҮНДҮЛЭЭЧЕЛ

Декабрь 1. «Бир звес тыва кижиниң аалыңа чорумал аалчы дүне-даа келген болза, ону ашкарып-чемгерип, аяк эрии ызыртпайн, удудуп чыттырып каар болза, тыва кижиге ол ышкаш чуттук хурум турбас. Аалчыга хүндүткелдин демдээ кылдыр бүгү аыш-чемни ийи холдап сунар, чок болза, оң холу-биле. Эвилең-ээлдек чоруктуң дүрүмү ёзугаар аалчы кижиге чемни хүлээп ап тура, салаа бажы-биле тавакка дээп каар, азы столда делгээн бүгү чемниң доозазын хүлээп ап турарының демдээ кылдыр чем бүрүзүңге албан дегген турар ужурлуг».



ТЫВАЖЕ ХОРАН ЭРТТИРБЕС

Декабрь 2. «Көрүңерем, чонум. Кайы хире хөй бакты Тыва-высче сөөртүп турар-дыр. Ол халаптың хайында бажыңарда ажы-төлдүң ы-сызы долуп, улуг улус эзирип, тенек аарып турар, оруктарда озал-ондактың даа хөй кезинде болуп турар чылдаганын шупту оон үнүп турар болгай. Бис ону болдурбас дээш демиселди күштелдирип турарымыс халас барбайн турар дээрзин көрүп тур мен. Оң түңнелинде, статистиканың көргүзүп турары-биле аар кем-

херек үүлгедиишкinnerи звэз-жеп турар-дыр. Мында дружинниктерниң кирип турар улуг-хуузу улуг. Олар эрттирилге черлеринде шыңгы хыналданы чорудуп, Тываже сөөртүп кирип турар хоранны эрттирбейн, дозуп турарлар. Эрткен дүне база Тываже 10 тонна чөпшээрел чок спирт сөөртүп эккел чыткан машинаны дозуп каан-дыр. Нийтизи-биле бо чылдың дургузунда 137 муң литрни Тываже эрттирбейн хавырған. Эр-хейлер, чаңгыс чер-чурттугларым!»

ПАРТИЯНЫҢ ДЕТКИМЧЕЗИ



Декабрь 1. «Мен Совет Эвилелиниң үезиниң кижизи болгаш, ол үеде чуртка аңгы-аңгы партиялар, оларның аразыңа партияжи демисел турар дугайында билбес турган мен. Ийе харын, ам-даа шыны-биле чугаалар болза, политиктиг чуртталганың бүгү нарын байдалдарын шуптузун эки билбейн турарымын миннип тур мен. Ылаңгыя, кажан улус партияларның кол кыйгыры, сорулгазын эки сайгарып билбейн тура-ла, бир партиядан өске партияже кирип, ындыг шимчээшкinner кыла бээрге,

меңээ элдептиг-тир. Ындыг улус чүгле бодунуң эрге-ажыын бодап, ыялпайн-даа, чазак-чагыргаже чүткүүр боор-дур.

Ындыг-даа болза, бо хүнде мээң төрөөн Тывамны деткип турары дээш «Чаңгыс аай демниг Россия» партиязынга четтиргеним илередикседим. Бо чылдарда бис бот-боттарымыска бердинген турдывус. Соңгулдаларга чедиишкinnerивис, бистиң хүн бүрүде чурттап эртип турар нарын айтырыгыларымыс аяп эртеринге боттук дузазы-биле эглип кээп турар. Шак-ла ынчаар партияның төлевилелдериниң ачызында, бир дугаар бассейнерни, чараш кылымал чадыгыг стадионнарны хоорайларымыска тудуп алдымыс, эргижирээн оран-савадан чонну көжүрери каш удаа өскөн болгаш өске-даа хөй ажылдарны чорудуп тур бис. Шуптуңарга четтирдим! «Чаңгыс аай демниг Россия», төрттүнгөн хүнүң-биле!»

КЫШ ӨРШЭЭЛДИГ БОЛЗУН



Декабрь 1. «Кыштың бир дугаар хүнү-биле, хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым! База бир ак

кышты кады уткуп тур бис. Бистиң чонувус чурттап эрткен чылдарын анаа звес харлар-биле санап чоруур деп бодаар мен. Каш харлыг сен? — деп айтырында улуг утка бар. Кадыг бой-дустуг, кыжын дыка соок болгаш, кышты чурттап эртери дыка берге турганы моон билдингир. Дүжүп келген чаа кыш бистерниң шуптувуска өршээлдиг болур болзунам».

Ноябрь 29-та Тываның Камбы-ламазының соңгулдаларын эрттирген. 100 хире лама башкыларның киржилгези-биле болган чажыт бадылаашкынның түңнелинде, Камбы-ламаның эрге-дужаалыңга 6 кордакчының аразындан эң хөй үнү алган Джампел Лодой (Апыш-оол Сат), Тываның VIII Камбы-ламазының эрге-дужаалыңга томулайткан.

Джампел Лодой 1975 чылда хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө 10 кижиниң хеймери болуп, төрттүнгөн. 1992 чылда школа дооскан соонда, Кызылда сарыг шажын хүрээзинге хуурактап турган. Ол чылын бүгү-делегейниң сарыг-шажынчыларының баштыңы, Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкы Тывага кээп чораанын сагындыраалы. 1993-1996 чылдарда Санкт-Петербург хоорайда сарыг шажын хүрээзинге өөрөнгөн, база ол-ла чылын Индияда Дрепунг Гоманг хүрээзинге сарыг шажын философиязын хандыр шинчилеп, өөредилгезин уламчылааш, философия эртемнериниң

кандидады атты чедип алган.

2005 чылда Джампел Лодой Тываның Камбы-ламазы эрге-дужаалга томуйлаткан. Ажылдап келген үелеринде Камбы-лама Калмыкияның, Бурятияның хүрээлери-биле кады сырый ажылдажылганы чорудуп, Тываның кожууннарынга, суурларынга сарыг шажынның хүрээ, дуганнарын тудар талазы-биле ажылдарны эгелеп, республиканың болгаш тус черниң эрге-чагырга органнары-биле кады демниг ажылдап турган.

Оон аңгыда, Россияның Маадыры Сергей Күжүгетович Шойгунуң деткимчези-биле Устүү-Хүрээни катап тургузар ажылдарга идепкейлиг киришкен.

Совет эрге-чагырга соонда, чаа Россияның эде тургустунуушкун деп адаар

Сарыг шажы

Тываның VIII Камбы-ламазы Джампел Лодой



1992-1997 чылдарда баштайгы Камбы-лама Казак Оргудаев да, дараазында 19 чылдарда республика сарыг шажын чүдүк Аганак Хертек, 19 чылдарда Тываның лама кыларының чөпшээр күзели-биле тибет лама Гьялтсен Камбы-лама албан-хүлээлгезин т кууседип турган. 20 чылдарда ажылдап Дагба (Долан Куулар) III Камбы-лама деп с 2002 чылда IV Камбы-лама Март-оол Норбу болган. 2005-2010 чылдарда Джампел Лодой (Апыш-оол Сат), V Камбы-лама 2010-2014 чылдарда Цүлтим (Николар) сарыг шажынның башкыларының ажыл удуртур VI Камбы-лама Бан-дужаалга томуй. VII Камбы-Лама Лопсал (Байыр башкы) 20 чылдарга чедир ажыл Бисти



Декабрь 1-ден 9-ка чедир чарлаттыңга инвалидтер декадазының ПРОГРАММАЗЫ



Чарлаттыңган декада-ның дургузунда, декабрь 1-ден 9-ка чедир Тываның Национал музейинче инвалидтер халас кирер болгаш эскпонаттарны көөр экскурсия дээш 50 хуу чиигелдени тургускан.

Декабрь 2-ден 6-га чедир карааның көөрү багай инвалидтерге "Эрте-бурунгу тюрк

даш көжээлер" деп делгелгени организаастаар. 2-28-00 деп телефон дамчыштыр баш бурунгаар бижидилгени чорудуп болур.

Декабрь 4-те кулааның дыңнаары багай уругларга «Биоразнообразие» деп бойдус, экология темазыңга көжүп чоруур делгелгени көргүзөр.

Декабрь 2-ден 7-ге Кызылдың ортума, билиг школаларыңга «Б маадырларымыс» деп динмес солдаттың б Ада-чурттуң маадырлар хүнүңге тураскааткан ражылгаларны эртт Хемчегни Россия чер школачылар шимчээ эрттирер болгаш база 2-дугаарлыг телефон дамыр баш бурунгаар биж ап болур.

Декабрь 6-да инв уругларга Россияның алыг артизи Эдуард Борис Ондар-биле ужуражыл эрттирер.

Министерство труда и социальной политики Республики Тыва
ГБУ РТ «Республиканский центр социальной поддержки семьи и детства»



ФОРУМ

«Вместе - ради детей»

(Төңүзү. Эгези
1-ги арында).

Наталья Фасхутдинова-биле чугаа аразында, ол мону дыңнатты: «Мындыг өг-бүлелерге хоойлуларда чаа кандыг өскерлишкиннер болганын тайылбырлап, өске-даа документ-саавырга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле дуздалагып турар бис. Оон уңай уруглар азырап турар өг-бүлелерни хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң санынче кирип, оларга көрдүнгөн чиигелдерни мындыг өг-бүлелер база ажыггазын дээн сорулга-биле, телевилелди ажилдап кылып турар бис. Удавас ол төлевилел ажилдай бээринге бүзүрээр бис. Бистиң ажылымыс — уруглар азырап алган өг-бүлелерге дуздалагып, оларны хайгаараары. Оон соонда оларны эртем чедип азырагып, улаштыр өгленип-аштанырынга чедир хайгаарап азырап бис. Ол өг-бүлелер база бистиң-биле кады демниг ажилдаар ужурулуг. «Ол-ла, уругнуң өсүшү харынга чедир хүлээлгемни үүсеткен мен» деп чүве турбас. Боттарының уруг-дары кылдыр азырап алган соонда, өг-бүлелери болганда, бүгү назынында кады сүндүрүп, деткижи чоруур болза ки. Тыва кижилер каян-даа ажы-төлдүг болбас. Шаанда өскүс уруглар турбаан, ада-иези калырга, өргүл-төрели, чоок кижилери уруглары дег өстүрүп каар турган. Ада-иезинге кагдырган уруглар черле турбаан. Уруглар азырап алыр деп

турар өг-бүлелерге бир дугаарында шыдамык чорукту болгаш уругга сеткилинден ынакшылды күзээр мен. Ол дээрге харысалгалыг улуг ажыл дээрзин утпас болза эки деп, чугаалаксаар мен» — деп, 7 ажы-төлдүг иези сагыш-сеткилин үлешти.

Шуулганның база бир кол кезээ — буянныг ада-иелерниң кылып турар ажылын үнелеп, шаңнап-мактаары. Макталдыг өг-бүлелерге Кызыл кожуундан Амир, Урана Саттар, Кызыл хоорайдан Урана Ооржак, Барыын-Хемчик кожуундан Спартак Хертек, Чойганмаа Монгуш, Сүт-Хөлдөн Эртине, Саглай Ооржактар, Бай-Тайгадан Александр, Айлаң Салчактар болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ындыгларның бирээзи Бай-Тайга кожуундан Кандан Афанасьевич биле Азиана Алексеевна Мылдыктарның өг-бүлеси.

— Шуулганга ийи дугаар чыл кирип тур бис. Бис ыш-каш ада-иелер чыгып келгеш, бот-боттарывыстан арга-сүмө айтыржып, бергедеп турар айтырыгларывысты сайгарып чугаалажып, шиитпирлеп алырынга эптиг-даа, черле эки-дир. Бүгү талазы-биле херек специалистер маңаа келгеш, адырының аайы-биле айтырыгларга харылап, биске эптиг байдалдарны тургузарын кызыдып турар.

Бистиң өг-бүлелерине шупту 12 кижилер бар бис. Ажы-төлүвүс 3 кыс, 7 оол. Боттарывыс 3 оолдуг болгаш, кыс уругларлыг болуксаан күзелювис-биле уруг азырап алыр бодап ынчаар ты-ылган. Ынчалза-даа ол ажылды

чорудуп эгелээш, ажы-төлдү анаа-ла оол-кыс, улуг-бичии деп шилири болдунмас дээрзин билдим. Баштай 2017 чылда 9 харлыг оол, кыс ийистеривисти, оон соондан 5 алышкыны алдымыс. Уругларывыстың улуу 13, бичиизи 3 харлыг. Кезээде черле өөр-өнер чурттап чораан болгаш, хөй кижилер деп чүвени билир бис. Уруглар азырап алыр деп шиитпирлеп алгаш, уругла-

гаарлыг турган, ам эмненигенивис соонда, кадымыс экижээм. Ол оглум келир чылын 1 класске кирер. Уругларымның ада-иези бар, олар-биле харылзааны тудуп турар бис. Уруглары-биле харылзажырын боттары-ла күзээр болза, чөпшээрер бис. Беш угбашкы уругларымны ада-иези дедир эгидер дээш судтажырга, уругларым боттары бистиң-биле артар деп шиитпир

тежээп турар өг-бүлелерниң эрге-ажыктарын, чиигелделерин, диспансеризациязын, чурттаар оран-сава дээн чижектиг айтырыгларны чугаалашкан.

Азырап алган ада-иези дедир эгиткен таварылгада, уруглар-биле канчаар ажилдаарының тускай программасын, уруг азырап алыр деп турар өг-бүлелерниң чүгле ада-иези эвес, чоок төрелдери (кырган-ава,



рывыс-биле база чугаалажып, оларның бодалын дыңнаан бис. Ийи улуу амырап, бисти дет-кээм. Ол үеде бажыңга турган дүңмаларывыс шупту доозуп чорупкан болгаш, уругларым арай чааскаанзырап турганнар. Улуг өг-бүлелерине «төрзөн», «азырап алган» деп ылгал чок, шупту найыралдыг, бот-боттарын билчип, улуглары бичиилерин карактажып, азыранчырлар. Кезээлерде янзы-бүрү чаагай аш-чем кылырынга ынак. Чип көрбээн чемнерин интернеттен көрүп тургаш кылырлар. Шупту бисти «мама-папа» дээр, чүгле улуг оглурус «авай-ачай» дээр. Ачавыс школа, садик дээш бүгү ниити ажилды кылып турар. Мен бажың ажылы, аш-чем дээш-ле баар. Бир оглурустун кадыкшылының байдалы кызы-

хүлээп алырга, дыка-ла амыраан бис. Чүге дээрге боттарывыстың ажы-төлүвүс ыш-каш чоок апарган, олар дээш сагыш-сеткиливис аарып, канчаарлар ирги деп бодап турган бис.

Эгезинде берге турду, ийе. Кезээ орай удуур орнумга чыдыпкаш-ла, «далып каар» үем турган. Биске-даа, оларга-даа чаңчыгар үени эртип алыры-выска, шупту чүве аайлажып, чаңгыс өг-бүлелер апарган бис. Шупту уругларывыстың өөредилгези эки болзун деп, сорулга салып алган бис. Амгы үеде ийивис тергиин эки өөренип турар. Ийизиниң өөредилгезин экижидер дээш кызыдып турар бис — деп, чаа-ла 34 харлыг ада-ие чугаалады.

Болган шуулганга уруглар азырап турар болгаш ажаап-

кырган-ача, акы-дуңма) база каттай өөредилгени эртерин болгаш оон-даа өске чугула айтырыгларны сайгарып көргөн. Ада-иелерниң-даа, үстүнде айтыркан албан черлериниң-даа мурнунда кылыр ажилдар хөй. Шынап-ла, келир үе ажы-төлдөн хамааржыр болганда, шупту олар дээш демниг ажилдаары күзөнчиг.

Республикада 3833 өскүс уруг бар, оларның 1486-зы бүдүн өскүстөр, социал өскүстөр — 2347. Оларның 169-у күрүнениң уруглар азыраар албан черлеринде, артканнары өг-бүлелерде чурттап чоруур. 2018 чылда 43 уругну, бо чылын 13 кижини дедир эгиткен. Ниитилелдин мурнунда салдырган кол сорулга — өскүс уруглар турбас болзун дээш ажылды күштелдирери.

Аржана ЧАМЗЫРЫН.



Декабрьның 3 — Россияның Юристер хуну



АЙЗАНА КАЛЗАН: "ЧАСТЫРЫГ ТУРБАС УЖУРЛУГ"

уламчылыг болган, олар бөгүнге чедир ужуражып, өг-бүлелери-биле эдержип чоруурлар.

3 дугаар курска Айзана Ада-чурттуң Улуг дайынының кир-жикчизи, профессор М.И. Ковалёвтуң адынга турскааткан стипендияның эдилекчизи атка төлөптүг болган. Өске черге чаныксап, өг-бүлөзүн, чоок кижилерин сактып келгеш, Айзана авазы-биле почтаның харылзаа чери таварыштыр телефонна-жып чугаалажыр турган. Авазы уруу дээш дыка сагыш аарыыр, почта таварыштыр чигирзиг аш-чемни, иди-хевин чоргузуптар турган. Ынчан, 2009 чылга чедир, авазы база дириг чораан... А дуңмалары-биле колдуунда чагаалажыр, оларның чаптанчыг бижиктерин Айзана ам-даа шыг-жап чоруур...

"КЫЗЫЛ" ДИПЛОМНАР ЯМАЫЗЫ

— Бөгүнгү удуртуп турар килдизимде 3 ажилдакчының ийизи "кызыл" дипломнуг дооскан. Чанывыста килдисте 9 киж бар, оларның 4-тү база "кызыл" дипломнуг — деп, Айзана Андреевна Калзан тайылбырлады.

А ынчан, 2012 чылда, Айзана Тывага "кызыл" дипломнуг чанып келгеш, төрзүн Чаа-Хөл кожуунунга Чонну ажилга хаара

Кожуун, суму деңнелинде юрист болурунун кайы хире бергезин, тус чер бот-башкарылга органның ажилында кошак черлерин иштинден көрүп-билип алганым — меңээ улуг дузалыг болду. Чаа черге 2 неделя хире бергедешкен мен. Ынчан килдис начальниги турган Алексей Михайлович Щегонин меңээ дыка дузалаан. Шуптузун айтып, тайылбырлап берген дагдынык-чим ол-дур — деп, Айзана Андреевна сактып олурду.

Кылыг бүрүзү тускай чурумга чагырткан суд чорудулгазынга деңнээрге, яамының ажилы хөй адырлыг болгаш нарын болган. Чазак Баштыңының, ТР-ниң Чазааның хоойлу-дүрүм талазы-биле эгелээшкннерин херек кырынга боттандыраар, хоойлу чогаадыр, күштүг бооп турар хоойлуларга ескерилгелер ажилдап кылыр дээш өске-даа харыс-салгалыг даалгаларга хензиг-даа частырыг турбас ужурлуг.

ХООЙЛУ ЧОГААДЫРЫ БЕЛЕН ЭВЕС

Айзана Калзанга удурткан килдистин кол угланы — республиканың кожуун, суму деңнелинде доктаалдар, шиитпирлер төлөвилелдеринин экспертизанын чорудары. Бир эвес төлөвилел хоойлу-дүрүмге

мындыг чижектер хөй, уламчылап болур.

Кожууннар-биле хун дорт харылзажып тургаш, тус чер бот-башк органның деңнел бирги ээлчегде, ында а турар юрист эш-өөрүнүн лин бедидери чугула деп, Калзан чугаалады: "ада келген доктаал-шиитп де хоойлу-дүрүмге дү чүүлдер хөйү-биле дем, тинип турар.

КҮРҮНЕ АЖЫЛЫ БИРГИ ЧЕРГЕДЕ

Айзана Андреевна Калзан уруулуг, ол өг-бүлөзүнге о хөй үени чарыксаар, ын даа болганчок-ла, аж орайтай бээр. Күрүне аж улус ону эки билер болгаш дыйгалды шыдажып апаар... Юстиция яамы колдуунда аныктар аж турар болгаш, хөй-ниити дыралы солун. Көскү хем байырлалдар анаа эртпел болза, чонга халас юри, дуза чедирер, бир болза, с маргылдааларга азы субб терге киржир.

— Оон аңгыда, бары деля санында кожууннар коллегалар-биле ажилдыр бис. Юстиция яамы

Юрист — бөгүнгү хереглелдиг мергежилдернин бирээзи бооп артпышаан. Чылдың-на Тываның оолдар-кыстары дээди өөрөдиге черлерин дооскаш, төрзүн республиказының аңгы-аңгы булуңнарында чедишкнниг ажилдап чоруурлар. Оларның бирээзи — бистиң бөгүнгү маадырывыс Айзана Андреевна Калзан Уралдың юридиктиг академиязын 2012 чылда "кызыл" дипломнуг дооскан. Бөгүн ол ТР-ниң Юстиция яамызының тус чер бот-башкарылга органның ажилы-биле хоойлу-дүрүм талазы-биле ажилдаар килдизинин начальниги бооп ажилдап чоруур.

ЭГЕЗИНДЕ НОМ ТУРГАН

Айзана Калзан Чаа-Хөл кожуунун Чаа-Хөл суурга ажил-чын өг-бүлөзүн 4 уруунун улуу бооп төрүттүнген. Оон авазы садыгы чораан, ачазы эрте чок болурунга чедир, МТС дарга-лап чораан. Бичиизинден тура, Айзананың сонугралдары үе-чергелеринден ылгалдыг турган дизе, чазыг болбас. Бодамчалыг, сайгарылгалыг номчулганы ол ачазындан дөзеп алган.

— Ачам кедегей номчуттунар киж — деп, Айзана сактып чугаалады. — Мен база бичи тургаш-ла бажында бар-ла номнарны шуптузун номчуп каапкаш, оон суур библиотеканын үнместей берген мен. Школага өөренип тургаш, төөгү, хоойлу-дүрүм-биле холбаалыг чүүлдер сонугургаар апарган мен, Ак хаанның династиязындан эгелээш, Римниң онзагай хоойлу-дүрүм эртеминге чедир...

Айзана 2007 чылда Чаа-Хөл школазын меңгүн медаль-биле дооскаш, Екатеринбург хоорайда Уралдың юридиктиг академиязынче дужаап кирип алган.

ДУВҮРЕНЧИГ БИРГИ ЧЫЛ

Уралдың төвүнче Айзананы чааскаандырын аътандырыпкан. Ынчан Россияга соталыг харылзаа турбаан. Көдээ суурга өскөн уруг Уралдың төвүнге чедип келгеш, девидеп, азып-тенип элзэн болган. Эрткен-дүшкөн улустардан айтыртынып тургаш, өөренир черин тып ап, хөй-ниити чуртталга черинге тургустунуп алган.

— Академияның юстиция институтунга өөренип турган мен. Уралдың академия-зы чурттуң тергин өөрөдиге

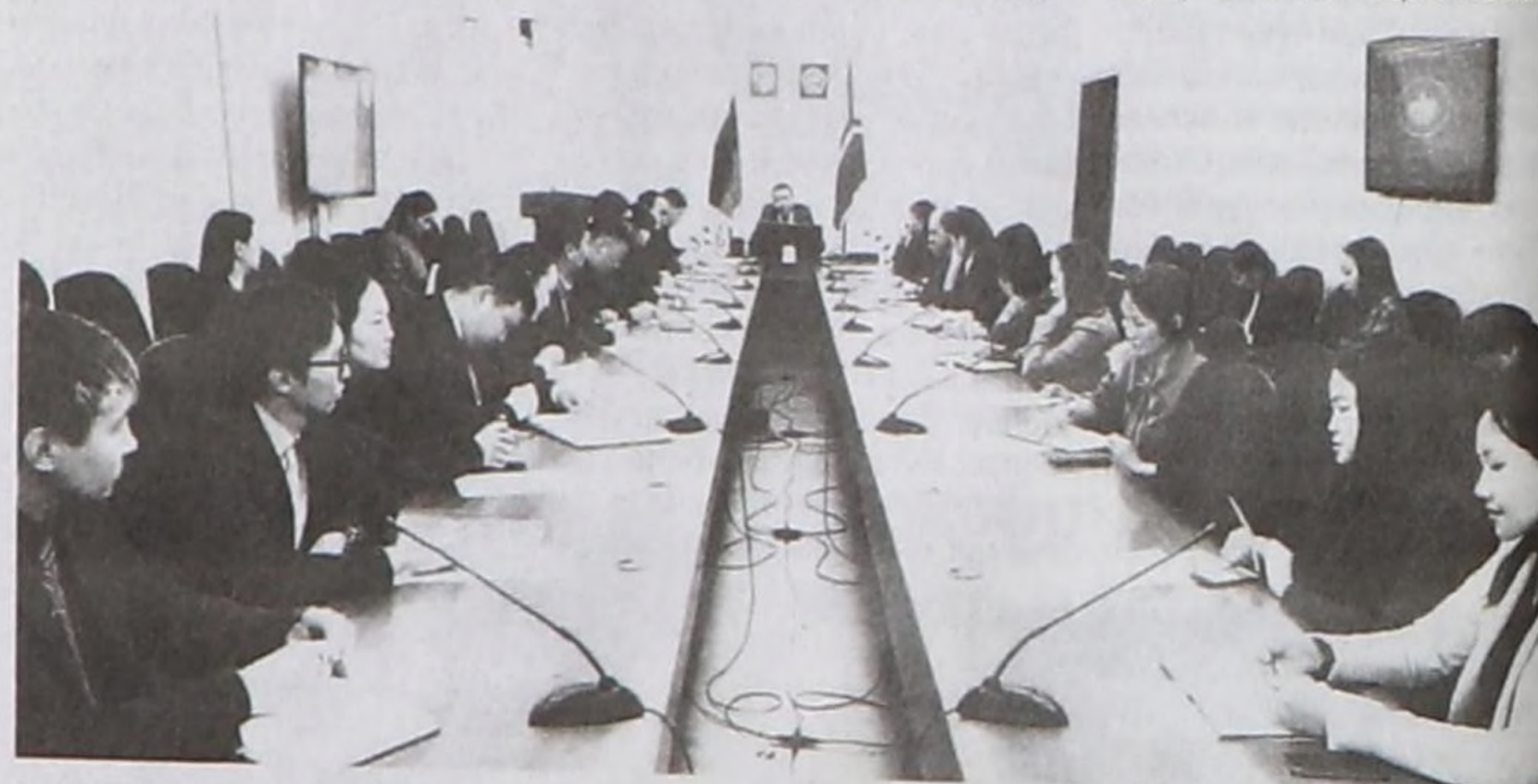
черлеринин санынче кирип турган, аңаа өөренири белен эвес болду. Ылангыя кеземче чорудулгазының талазы-биле башкы Алексей Иванович Казаков база чоннар аразында онза хоойлу-дүрүм башкызы Евгений Владимирович Витман кончуг негелделиг, шыңгы турган.

Бир дугаар курска ниити эртемнерни катаптаар, дараазында чылда эрге-хоойлунун бир адырын ханыладыр өөренир, үшкү курска тодаргай мергежилди — суд азы истелге ажилын — шилип алыр. Сайгарар айтырыглары, бээр билгелери делгем боорга, Айзана суд чорудулгазының адырын шилип алган.

РЕЙТИНГИНИҢ БАЖЫНДА

— Бөлүүвүс дыка найыралдыг турган. Аңаа мээң-биле кады ийи тыва, 3-4 өске омак-сөөк студентилер, арктаннары — шупту орус оолдар, урулгар турган. Сагыжымда мындыг болуушкун артып калган: бир дугаар чылында орус дыл кичээлдеринге билгелер талазы-биле рейтинг чорудуп турган. Оон түңнели-биле мээң билгелерим эң-не бедик үнөлелди алган. Шупту адыш часкап, өөрүп турганын, орус дыл башкызының "школа белеткели шыырак турган-дыр" дээнин утпас мен...

Айзана-биле кады чаңгыс курска 4 тыва студентилер өөренип турган. Олар шупту өөрөдигезин эки дооскан. Эштеринин ийизи бөгүн хоорай судунда, бирээзи — Кызылдың прокуратуразында, база бирээзи Бай-Тайга район судунда ажилдап чоруурлар. Студент чылдарның быжыг найыралы



тудар төпке ажилдай берген. Удатпаанда аныак специалисти кожуунун чагырга черинге юрист бооп хүлээп алган. 2015 чылда ТР-ниң юстиция сайыдының идепкейи-биле, Чаа-Хөлге эптештирилге суду тургустунган, а Айзана аңаа, конкурс эрткеш, эптештирилге шииткекчизинин секретары бооп ажилдай берген. Ийи чыл хире болгаш, ону Кызылче, Юстиция яамызының эрге-хоойлу килдизинин консультант олудунче шилчидипкен. Кызымаккай ажилы дээш бир чыл эрткенде, Айзана Андреевна Калзаны килдис начальнигине томуйлаан.

ҮНӨЛӨП ЧЕТПЕС ДУРЖУЛГА

— Ам бодап олурарымга, Чаа-Хөлдүн кожуун чагыргазынга ажилдап турганым үе меңээ канчаар-даа аажок улуг өөрөдиг бооп, арга-дуржулганы берген.

дүүшпес болза, эде кылыр, чүге дээрге, ону дараазында чадада федералдыг регистрге киирер.

— Тываның Юстиция яамызы хоойлу ажилдап кылыр эргезин идепкейлиг ажилдап турар. Чижээлээрге, бочылдың август айда Улуг-Хем кожуунун чурттакчыларының сөөлгү чылдарда чаңгыс эвес удаа киирген дилзэн хандырып, Көк-Хаак сумузу эргиде ады-биле Арыг-Бажы сумузу деп эде адаан. Моон мурнунда чылдарда черлер аттарын эде адаар талазы-биле республиканың хоойлузу чок турган болгаш, ол болдунмайн турган. Эрткен чылын Юстиция яамызы улуг ажилды кыска хуусаа дургузунда чоруткаш, чогуур хоойлуну белеткээр бооп турар. База бир чижек: бо чылдың январьда Чазак Даргазының даалгазы-биле Юстиция яамызының ажилдап кылганы шиитпирин Дээди Хурал хүлээп алгаш, ТР-ниң Конституция судун дүжүргөн. Яамының ажилында

зы-бүрү яамыларның, о низацияларның юристер "Хоойлу-дүрүм шагы" эртп чаа чүүлдер-биле танышты тайылбырны чорудуп ту 6-35-47 дугаарлыг теле таварыштыр чоннуң айтыларын, дилеглерин хүлээп рар, яамының албан ёзуу сайтында, Интернет четк ринде база дилег киирер, көрдүнгөн — деп, килдис начальниг дыңнатты.

Келир чылдан эгелеп, ч такчы чоннуң эрге-хоойлу лиглерин бедидер талазы-б программа ёзугаар хөй хем лер чоруттунар. Бо хүнне Юстиция яамызында чыл түңнелдеринге хамаарыш илеткелди белеткеп тур Аңаа көскү үлүг-хууну Ай на Калзаның удуртуп тур килдис база киирер дээр чигизиниг турбас.

Маадыр САНД

Тыва литератураның төөгүзү

Тыва литература — тыва ниитилелдин эрткен төөгүлүг оруунун көрүнчү. Эң ылаңгыя Тыва Арат Республика тургустунгандан бээр үеде Тывага болуп турган болушкуннар сөстүн уран-чечен аргалары-биле тыва литературада чуруттунуп арткан.

Ол үениң болушкуннарының дугайында Салчак Токаның "Араттың сөзү", Степан Сарыг-оолдун "Аңгы-оолдун тоожузу", Кызыл-Эник Кудажының "Уйгу чок Улуг-Хем" дээш өске-даа чогаалчыларның чогаалдарындан билип ап болур. Тыва чогаалчыларның салгал бүрүзү бодунун үезинин, ооң кижилеринин дугайында төөгүнүн херечилерин боттарының чогаалдарына арттырып каап чоруурлар. Ынчангаш тыва литература музейин тургузарының дугайында чугаа бо вектин эгезинде үнүп келген. Ол чугаа херек кырында Тываның күрүне университетинде боттанган. Ында тыва литература музейи ачылтылган болгаш амгы үеде чедишкенин ажилдап, сайзырап турар. Бо музей Тывада баштайгы болгаш дың чаңгыс литература музейи.

Музейниң эргелекчизи, Россияның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Мария Күжүгеттен музейниң дугайында сонургадым.

— Мария Амын-ооловна, тыва литература музейинин тургустунган төөгүзү-биле "Шынның" номчукчуларын таңыштырып көрүңерем.

— Тыва литература музейин тургузарының дугайында бодап Тываның күрүне университетинин филология факультетинин тыва аас чогаал болгаш литература кафедрасының башкыларының аразына шагда-ла тыттып келген чүве. Тыва литература шактарын кызырып, кафедраны хаарының кырынга кээрге, тыва литература-ны студентилерге өөредиринин, шинчилээринин, суртаалдарының бир аргазы тыва литература музейи деп тодаргай медресе биле берген бис. Университеттин ректору турган Сергей Октяевич Ондар музейни тургузарының дугайында дужаалды 2011 чылда үндүрген. Оон-на музейни ажыдар талазы-биле ажил эгелзэн. 2012 чылдың май 17-де музей ачылтылган.

— Тыва литература музейинин экспонаттарын чыыр талазы-биле ажил дугайында элзэн тодаргайы-биле чугаалап беричерем.

— Баштайгы экспонаттар тыва литератураның үндезилекчилери чогаалчылар Степан Сарыг-оолдун, Сергей Пюрбюнуң, Виктор Кек-оолдун, Салчак Токаның, Олег Сагаан-оолдун тыва аас чогаал болгаш литература кафедрасындан артып калган чуруктары. Оларның артында демдегелдерден билдингени — портреттери Булугун деп чурукчу чурасан. Кажан чурасаны билдинмес.



Музейге тыва литература кичээли.

База бир баштайгы экспонат филология эртемнеринин доктору, профессор Доржу Сеңгилович Кууларның сарыг портфели. Бистиң улуг башкывыс чок апарган соонда бо портфельдин аксын ачтыпайн, ол-бо черлерге шыгжап турган бис. Ону чеже ынчаар шыгжаар дээр силер, бир хун ажыдып көөрүмге, иштинде ийи саазын хап чыдыр. Улуг хапта тыважыткан латин алфавитке парлаан баштайгы тыва сеткүүлдер — "Революстун херели" сеткүүлдүн 2,3,4 дугаар үндүрүлгелери, "Ленин, Сталинниң тугунун адаа-биле" сеткүүлдүн 3,4 дугаар үндүрүлгелери бар болду. Бичии саазын хапта Сергей Пюрбюнуң "Чалыы назынның кылажы", "Эртенгиниң ыры", Олег Сагаан-оолдун "Тываның арат чонунун мурнундан", Степан Сарыг-оолдун "Чырык хун" деп чогаалдары, тыва шишлер чыындызы, Вадим Кожевниковтун "Март — апрель" деп чогаалының очулгазы, Степан Сарыг-оолдун "Саны мөгө" деп шүлүгелеринин кириллицага парлаан үндүрүлгези шыгжаттылган болду. Тыва ном үндүрүлгезинде болгаш тыва литературада кончук үнелиг бо сеткүүлдерни, номнарны

БАШТАЙГЫ МУЗЕЙ

улуг башкывыс Доржу Сеңгилович Куулар биске төөгү өнчүзү кылдыр арттырып каан деп бодаар чордум. Башкывыстың сарыг портфели болгаш ооң иштинде шыгжаттылган сеткүүлдер, номнар — ховар экспонаттар, ынчангаш олар биске дыка үнелиг.

— Сергей Пюрбю биле Степан Сарыг-оолдун херек тураскаалдары музейде бар-дыр...

— Оларның төөгүзү база дыка

канчангаш-ла топтап көрүптерге, Сарыг-оолдун херек тураскаалы болган. Чурукчуларның дузазы-биле чогаалчы ол тураскаалды ном үндүрер черге апарып каан. Мен оолдарым-биле ону бо литература музейинге эккеп алдым. Кара пат хирлиг бюстту студент уруглар чуп кааптарга, кончук чараш мөңгүн херек тураскаалы болду. Сарыг-оол чогаалчының литература музейинде аянны аажок олурары бо-дур.

Василий Борохоевич Монгуштун чургуу чок, ону кылдыртып алып талазы-биле ажил чоруп турар. Тыва литератураның төөгүзүнде ниитизи-биле он беш чогаалчыга "Тываның улустун чогаалчызы" деп атты тывыскан. Бөгүн бистиң аравыста оларның чедизи бар.

— Музейниң делгелге залында болгаш бичии өрзелинде номнар дыка хөй-дүр. Барык-ла, библиотека чыгыы.

— Тываның күрүне университетинде литература музейи ачылтылган деп дыңнааш, чогаалчыларның уруг-дарыы, төрөгдери, эң ылаңгыя улуг назы-харлыг номчукчулар ховар номнарны биске эккеп берип турар. Казах акын, ыраажы, чогаалчы Джамбул Джамбаевтин шүлүктөрүн школага тыва чогаал кичээлдеринге өөренип турганывысты сактыр-дыр силер бе? М.Н. Ооржак деп кижиниң хууда ном саңындан казах акынның 1955 чылда чырыкче үнген ному бо музейде келген. Мээң-биле үе-черге ном-дур. Ол хире үр үе дургузунда камны-биле кадагалаттынып келген.

Номнардан аңгыда чогаалчыларның документилери, чогаал бижээн кыдырааштары, холбиле бижээн чогаалдары бар. Чижээлээрге, Дарыма Ондарның, Юрий Кюнзегештин, Александр Даржайның, Артык Ховалыгының дээш өске-даа чогаалчыларның. Ниитизи-биле 1500 хире ном музейде бар. Сыңмастап тур ийин харын. Ам-даа эккээрлер боор.

— Экспонаттарны касканнаар болза, чугаавыс төнмөстөй бээр ышкаш-тыр. Музейниң көрүкчүлери хөй бе?

— Көрүкчүлөр келбейн баар хун чок. Ийи-чаңгыстап, бөлүк-бөлүү-биле-даа кээп турар. Университетте литература музейи ачылдап турар деп медээ улам тараан тудум, көрүкчүлөр көвүдөп-ле оор. Чамдык кижилер тыва литература, чогаалчылар-биле холбаалыг кандыг-бир чүүл эккээр, азы ховар ном сураглап кээр, школаларның тыва чогаал башкылары өөреникчилери-биле кады кээр дээш-ле, үзүлбес-тир.

— Тыва литература музейи делгереп-ле турар болзун!

— Ынды-ла болзун!

Шаңгыр-оол СУВАН чугаалашкан.

Музейниң идепкейлиг хөй-ниитижилери студентилерниң тырттырган чургуу.

Бо херек тураскаалын скульптор Товариштай Ондар кылган деп медээ бар.

— Дыка солун төөгүлүг экспонаттар-дыр. Музейниң фондусунун дугайында чүнү чугаалап болур силер.

— Улуг салгалдың чогаалчыларының амгы үеде ховар апарган номнары бар. Чижээлээрге, Кызыл-Эник Кудажының 1958 чылда үнген бирги ному "Баштайгы базым". Автор бодунун холунун үжүүн ол номда салган чорду. Тыва чогаалчыларның элзэн хөй чуруктары бар. Чижээлээрге, Салчак Самба-Людуптун, Александр Пальмбахтың чуруктары, уруглар чогаалчызы Сергей Михалков, Борис Полевой, Степан Щипачев оларның Тывага кээп чораан үезинде тырттырган чуруктар дээш оон-даа өске. Бо чуруктарның шынары харын элзэн баксыраан, чүге дээрге музей адаккы каътка турда кырында каътка чылыдылга системасы чарылгаш, суга алыскан. Чуруктарны чаартыр ажилдарны чорудары чугула.

Тываның улустун чогаалчыларының шүлүгүнүн чуруктары, номнары музейде бар. Чүгле харын

солун. Сергей Пюрбюнуң херек тураскаалы "Улуг-Хем" чечен чогаал альманагының редакциязынга та канчап тыттып келген чүве. Ол аңаа дыка үр турган. Музейни ажыдып турувуста, чогаалчы Эдуард Мижит: "Сергей Пюрбюнуң оран чери литература музейи" — дээш, эккеп берген. Бюсту дойдан кылган ышкаш чорду, даштын хүлерертир будуп каан. Александр Ойду бо херек тураскаалын кылган деп, Эдуард Байырович чугаалады.

Степан Сарыг-оолдун херек тураскаалын бо музейге эккелгени база дыка солун. Литература музейи ачылтылган соонда, бир чыл хире болганда, чогаалчы Александр Даржай менче телефоннааш: "Сарыг-оолду тып алдым, Сарыг-оолду тып алдым!" — деп өөрүшкүлүг алгырып чугаалай берди. Баштай дээрзизинде кайгай берген мен. Та чүү Сарыг-оол, та кандыг Сарыг-оол! Таптыг айтырымга, мындыг болду. Александр Даржай чурукчулар-биле кады таакпылаар дээш, Чурукчулар бажынының чер иштинде адаккы каъдынче бада берген кижидир. Ында төш турган. Александр Даржай ооң кырынга олуруп алып дээш,

Чогаадыкчы мөөрей

САРЫГ-ХАЯНЫҢ САЛГЫНЫ

Чогаадыкчы салым-чаяаны уруглар болгаш аныяктар-биле ажилдап турар специалистерге деткимче көргүзөр сорулга-биле, ноябрь 21-23 хуннеринде республиканың уран чүүл болгаш чурулга школаларының башкыларының аразына "Сарыг-Хаяның салгыны" деп профессионал III мөөрейни эрттирген.

Үш чыл улаштыр эртип турар мөөрейниң темазы — "Төрзэн чурттуң агаар-бойдузу чоннун сагыш-сеткилинде".

Мөөрейге ниитизи-биле республиканың 10 уран чүүл школаларындан 18 башкы киришкен.

Олар ийи хонуктуң дургузун-

да "Уран чурулга", "Графика", "Каасталга уран чүүлү" деп номинацияларга мөөрейниң негелдези ёзуугаар, удур берген даалгаларны күүседип, уран чурулганың бүгү аргаларын ажыглап тургаш ажилдаан.

Ындыг-даа бол, мөөрейниң делгелге кеззэнге киржикчилерниң баш бурунгаар кылган ажилдарын база көрүкчүлөргө бараалгаткан.

РФ-тин Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Кызылдың уран чүүл колледжинин чурулга башкызы Чечек Монгуш, ССРЭ-нин база Россияның Чурукчулар эвилелдеринин кежигүнү Владимир Салчак, Кызылдың уран чүүл школазының чурулга баш-

кызы Ай-Хаан Адыг-оол, даш чонукчузу, Тыва Үндезин культура төвүндө чурулга студиязының удуртукчузу Лориса Норбу олар мөөрейниң шииткекчилери болганнар.

Түннелинде, идепкейлиг киришкени дээш шупту киржикчилерге мөөрейниң дипломнарын тывыскан. Оларның аразындан номинациялар аайы-биле эң-не тергилерини база илередип үндүрген.

"Уран чурулгага" Тээлиниң Х. Тойбухаа аттыг уран чүүл школазының башкызы Анай-Хаак Хертек тергилдээш, бирги шаңналга төлөптүг болган. Ийги болгаш үшкү шаңналдыг черлерни Чадаана хоорайның

уран чүүл школазының башкызы Начын Монгуш база Самагалдайның С. Авый-оол аттыг уран чүүл школазының башкызы Салим Натпит-оол чаалап алганнар.

"Графика" номинациязының бирги шаңналын Чадаананың уран чүүл школазының башкызы Адыгжы Донгакка тывыскан. Ийги болгаш үшкү шаңналга Эрзинниң уран чүүл школазындан Аяс Мунзук база Тээлиниң уран чүүл школазындан Артур Адыг-оол төлөптүг болганнар.

"Каасталга уран чүүлүгө" даш-чонукчуларының чурту Тээлиден Айдың Куржап шылгараан. Ол-ла номинацияның ийги болгаш үшкү шаңналын

база-ла Тээлиден Аяна Серээ база Суг-Аксының Т. Ондар аттыг уран чүүл школазының башкызы Руслан Делгер-оол оларга тывыскан.

Чурулга башкылары база жюри кежигүннери шак-ла мындыг деңгелдиг мөөрейлерни чыл санында тема, жанр аайы-биле өскерттип, делгемчидип эрттирери чугула деп түңнелди үндүргеннер. Ооң кол сорулгазы — көдээ черде база хоорайда чурттап, ажилдап чоруур чогаадыкчы башкыларның ажилдарын хөйгө көргүзүп, оларның салым-чаяанын илередип үндүрери болур.

Бистиң корр.

Спорт • Спорт • Спорт

ЭРЗИН, ЧӨӨН-ХЕМЧИК МӨГЕЛЕРИНИНҢ ТИИЛЕЛГЕЛЕРИ

Ай санында болур чаңчыл болган тыва хүреш маргылдаазын бо удаада Бай-Тайга кожун ноябрь 30-де хостуг хүреш талазы-биле олимпийжи курлавырлар спорт школазының "Херел" залына бедик деңнелге эрттирген.

Олимпийжи курлавырларның спорт школазының удуртулгазы, тренерлери, ажилдакчылары ай санында болуп турар чаңчыл болган тыва хүреш маргылдаазын эрттиреринге үргүлчү дуздалагып, кожуннарның удуртулгазын, мөгелерни, көрүкчүлери, хоочунарны, аалчыларны кезээде звилең-ээлдек хүлээп ап турарын база демдеглевестиң аргазы чок.

Ырак-узок кожуннуң организастааны хүреш маргыл-

мөгелери Соруктуг Калинин-биле Баазаң-Доржу Сандак үлешкеннер.

Эң шыырак 8 мөгени доктааткан дүрүм ёзугаар акша, медаль, мактал бижиктер-биле шаңнаан. Мөгениң сүлдеси "Чараш девиг" дээш Алдын-Херел Серээ, "Тиилелгеже чүткүл" дээш Бай-Тайгадан Часкыл-оол Дагдаш олар тускай шаңналдарны алганнар.

Аныяктар хүрежиниң соонда маргылдааның ажыдышкынынга Бай-Тайга кожуннуң чагырыкчызы Чимисмаа Кашпык-оол, кожуннуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Сергей Салчак, хүрештиң мөгейкичи ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа, кол шиитекчи Адар Куулар мөгелерге, аарыкчыларга тиилелгени,

чылар хүндүткел ёзулалынга туруп келгенер.

Кончуг шыырак 71 улуг мөге боттарының күжүн, арга-мергежилин маргылдааны сонуургап келген чонга көргүзүп, Бай-Тайга кожуннуң шаңнал-макталы дээш хүрешкеннер. Оларның аразында 1 Чаан, 1 Арзылаң, 3 Начын мөге бар.

Хүрештиң бир дугаар салыында Чөөн-Хемчиктиң мөгези Кежик Ооржак сумо хүрешке бодунуң шыырак удурланыкчы эжи Сүт-Хөлдүн мөгези Артыш Ооржак-биле хончу хүрежинге ачыр-дачыр тутчуп тургаш, октаан.

Бирги салыгдан тиилеп үнген 32 мөге аразында ийи дугаар салыгда Начын мөге Алдын-Сай Оодай Арзылаң мөге Седен-Очур Кара-Салды, а Экер Кыргыс Начын мөге Күзечи Кууларны, ол ышкаш Чаан мөге Сайын-Белек Тюлюш, кажыкты тыртып алгаш, Начын Хомушкуну октааннар.

Үшкү салыгда эң-не солун ужуражылгаларның түңнелинде, Кежик Ооржак, бодунуң онаанда Андрей Ондарны тиилээш, 8 шыырак мөгениң аразынче кирген. Мерген Монгуш хончу хүрежинге Кайгал-оол Ондарны тиилээн. Аныяк мөге Мөңге-Эртинге Куулар Начын мөге Алдын-Сай Оодайны октаан. Чаан мөге Сайын-Белек Тюлюш шыырак белеткелдии-биле Начын мөге Айдың Монгушту тиилеп алган.

Дөрткү салыгда 8 шыырак мөгениң хүрежинге Чөөн-Хемчиктен Мөңге-Эртинге Куулар чаңгыс чер-чурттуг эжи Артур Шагжыны, ол ышкаш Чөөн-Хемчиктен Сергелең Ондар Чаан мөге Сайын-Белек Тюлюшту октааш, 4 шыырак мөге аразынче киргеннер.

Беш дугаар салыгда Кежик Ооржак удурланыкчызы



Үжүрлөшкөн мөге
Мөңге-Эртинге Куулар.

Сергелең Ондарны, ол ышкаш Мөңге-Эртинге Куулар Экер Кыргысты октааннар.

Алдыгы салыгга Чөөн-Хемчиктиң мөгелери хүрешкеннер. Түңнелинде, дүрген хүрештиг Кежик Ооржак эжи Мөңге-Эртинге Кууларны октааш, шүглүп үнген.

Шаңналдыг черже кирген шыырак мөгелерге акша шаңналдарын, мактал бижиктерни, медальдарны Бай-Тайга кожуннуң удуртулгазы тывыскан.

Деткикчилер дөрт шыырак мөгеге тыва шыа тонну белекке берген. Арзылаң мөге Иван Хураганга хүндүткел демдээ кылдыр көк маны даштан чазаан ирбиш хевирлиг суйбелекти тывыскан.

Дараазында декабрь айның хүрежин эрттирерин Чаа-Хөл кожун хүлээнген.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.
Ш. Монгуштуң тырттырган чуруктары.



даазы ыры-шоорлуг, алгыш-йөрээлди, Бай-Тайганың ыдыктыг аржаан суун чажып өргээни, аш-чемниң дээжизин бараалгатканы-биле онзагай болган.

Сумо хүрешке тренер, делегей чергелиг шиитекчи Адар Куулар маргылдаага чарлакчылап, мөге бүрүзүнүң чедишкеннерин, хүрежир арга-хоргазын оюн-баштаа-биле тайылбырлап, көрүкчүлериң хей-аадын, сонуургалын үе-үе болгаш-ла, көдүрүп турду.

18 харга чедир назылыг 68 мөгениң чидиг демиселиниң түңнелинде, 8 шыырак мөгелерниң аразынче Өвүрден Арзылаң мөге Чимит Кууларның оглу Чимис Куулар, Кызылдан Кежик Керттик-оол, Чимит-Доржу Шаңган, Буянды Болат, Улуг-Хемден Баян-Маадыр Самдан, Эрзинден Баазаң-Доржу Сандак, Соруктуг Калинин-оол, Ценд-Аюш Монгуш киргеннер. Оларның ачыр-дачыр хүрежиниң соонда шыырак дээн 4 мөгениң аразынче Эрзинниң үш мөгези база Кызылдан (Өвүр Дус-Даг чурттуг) Кежик Керттик-оол киргеннер. Тулган мөге, тиилекчи дээш хүрешке Эрзинниң мөгези Ценд-Аюш Монгуш удурланыкчызы Кежик-Керттик-оолду октааш, шүглүп үнген. Үшкү черлерни Эрзинниң

чедишкеннерни, кадыкшылды күзээткеннер.

Тыва Республиканың алдарлыг артизи Борбак-оол Салчак Бай-Тайганың ыдык ырын ырлай бээрге, мөгелер, аарык-



“ЧАА-ХӨЛДҮН АЙДЫҢЫН

“Чаа-Хөлдүн айдың деп ыр бижиттинг бээр бо чылын 60 чыганын хоочун бижикчи Өлчей-оол М. Базыр-оолдун өңнүү, чер-чурттуу Маады Данзынның “Шын” сүгэ бижээнин номчаарының авторлары бөскө-даа чогаалчылар найырдалдагып, олабистиң бажычывыска хөөрежи, ойнап-хөгөганын сактып олурдум.

Бо ырының авторлардар бичиизинден-не ондакка таварышкан, кошкак, инвалид кижиге болгай. Ырның сөзүнү тору Өлчей-оол Монгуш өрттенгеш, холдары чокулаа бүрүшкө, арны хоочогаалчы-ла болгай. Шырайының ындызын-дөвас, чуртталгазының берге-даа чалынмас, чон аргачугаа-сооттуг, каткы-итомак-сергек чораан.

Чалгыглар бо шимээн

чокка сүржүп кел

Чанывыста эрикке кэ

шулураш

Чартык айның херел

кылаң суу

Чалдарында эсти дүж

мөңгүнне

деп кончуг чараш одур

ны бижип каары — кайга

тыг шүлүкчү салым-чаян

“Чаа-Хөлдүн айдың

деп ырының авторларыны

рээзи, ырының аялгазын би

композитор Солаан Ба

оол бичиизинден-не кэ

тары көрбөс, согур чор

Ынчалза-даа карактары

көрбөзине-даа ол торуп

амыдыралдың бергелер

муңгашталбаан. Хөгжүмгө

оол салым-чаянныг хып

аныяк назынында бо ы

хуулгаазын чараш аялг

бижээн.

Чаа-Хөлдүн агымынга

өткүт ыр

Салгын-сырын аайы-би

куттулуп

Амырактың арнын көр

үнүн дың

Айдың дүннү эрттирер

магаданчы

дээн одуругларга Со

Базыр-оолдун чогааткан а

зы чайгаар-ла ырлаттына б

“Чаа-Хөлдүн аялгазы” ы

ла өлүмчөкыры. 60 чылдард

зунда ол уттундурбаан, каш

салгалдарның ыраажылары

аксындан дүшпээн, амга че

ыраажыларның репертуары

кирип чоруур.

Өлчей-оол Монгуш биле

лаан Базыр-оол чүгле чан

бо ырыны бижип кааш, ө

чогаалдарны биживээни

болза, “Чаа-Хөлдүн айды

амга чедир чаңгыланып чор

болганда, чогаалчы биле ком

зитор чоннуң чүрээнге кезэ

чоруур, чоруур-даа.

Чаа-Хөл — салым-чая

ныг чогаалчыларның болг

композиторларның чурту.

Дырбак КЮНЗЕГЕ

Тываның ном үндүр

чериниң хоочу

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Амыдыралдан эскериглер

ШАГ ШАА-БИЛЕ ТУРБАС...

Тыва чоннуң «Шаг шаа-биле турбас, чавылдак көгү-биле чытпас» деп үлегер чугаазы шынын септээн. Ынчангаш амыдыралдан чамдык эскериглеримни бижирин оралдажып көрейин. Чогаадып-даа албадым, чоннуң карактарында көстүп турар чүведир. Кымны-даа ат кырында шүгүмчүлөведим.

40-50 чылдар бурунгаар, Тываның автооруктарында колдуунда чүк сөөртүр автомашиналар, даргаларның брезент шыгыларлыг чийик-каралары, партия, обкомнуң, ЦКЗактың чычааннары чоруп турган.

Амгы үеде машина-техниканың көвүдээни шуут-ла кайгамчык. Хоорайда, ылаңгыя эртенги шактарда, ында-мында аай-дедир халыткан, ирүүн былаажып чарышкан машиналарны бодаарга, кажаадан эртенги одарже ажыдыпкан кодан хой-даа сагышка кирер. Акшалыг-ла болзуңза, таксини кайы-даа суурже, хоорайларже чагыдып алыр сен. Хоорайда пассажирлер арыштырар «Газельдер» доктаар чорчокшулап кээрге, кулак уюк ылдыр медээлеп, чаржып-ла турар.

Пассажирлер дээш, өртектээзиниң өскени база кончуг. Совет үеде кудумчу автобузунга алуруптарга, 5 көпеек-ле чүве болгай, ам — 17 рубль. Чадаана — ыдыл аразына хелезини 5 акша турган, аай-дедир 10 акша-биле харааш келир турган. Ам — 400-500 рубль. Та, артык кезектерниң, чывар-чаар материалдарның өртээниң аартаанында чүве, азы ашаның үнезиниң кудулаанында чүве, кым билир ону. Машина-техниканың көвүдээниңден, азы чопаачыларның харыысалга чорудан ийикле, автоаварияларның саны өскөн. 2019 чылдың 9 айларында 425 орук озал-ондаа болган, 91 кижик амы-тынындан чарылган, 668 кижик бертик-бежел арткан («Тувинская правда», 19.11.19, №218, (18315)). Ылаңгыя школа назылыг урулдарның орук озал-ондаанга таваржып турары эң-не дүвүренчиг.

Чоокка чедир-ле садыгларның саны-даа эвээш, барааннары-даа ховар турган. Ховар аш-чем барааннарын чүгле талоннар-биле садар чүве. Школага өөренип турувуста, 60 чылдар үези-ле боор, (орта сагымас-тыр мен), аш-чем база дыка ховартап турду ийин. Суурга чурттап турувуста, кыжын хлеб садып алырда, дүктүг тонуг, кидис идиктиг эртенгиниң 4 шакта садыг чанынга оочурлап туруптар. Бир кижикге норма — бир хлеб. Хөй улус аразында итчилежи, шашкылажып турда, чедишпейн-даа баар.

90 чылдарда бүгү чурт рынокче кирип турар экономиктиг кризис буураашканын база чурттап эрттивис. Кожууннарга чон мал-маганының эът, суду-биле, тараа хооруп, соктап чип, амыдырап турду. «Тараам турда, тодуг-ла мен» деп чугаа шына-на чүве ийин. Ам байдал шуут өскерилген. Садыгларның, куу сайгарлыкчыларның саны көвүдээш. Хоорайда доора кудумчу бүрүзүнде каът-каът садыглар,

бараан садар рыноктар, дыштаныр хүннерде базарлар дээш, чүгү чок дээр!

Банкыда агар санда база карманында акша-ла бар болза, будундан бажыңга чедир кетти-ниптер сен. Сайгарлыкчылар барааннары Кыдаттан, Моолдан, чурт иштиниң хоорайларындан эндере сөөртүп эккеп, аш-чем, идик-хеп аймаан садып-сайгарып турар апарганы дыка-ла өөрүнчүг. Удавас «Тывага бүдүрген» деп бижиктиг барааннар көвүдей бээри база чугаажок.

Идик-хептиң көвүдээниңде азы моданың өскерилгенинде ийикле, кырган кижик көөрге, үен-даян хептер көвүдээш. Шаанда кижик орбак-самдар хептерин чамал кедер-ле чүве болгай. Ам аныктарны эскерерге, дөмкөтери, дискөтери көстүп чоруур, кылаштарга, шыңганнары кылаңайнып турар тар чүвүрлер, даштыкы дылда бижиктерлиг идик-хеп садып кедер апарган. Ону-мону кедиңер деп айтыр эвес, «ээзиниң туразы, Европаның культуразы-ла» ыйнаан.

Эртем-техниканың сайзырааны кайгамчык. Эгезинде бажыңнарга тавактар ышкаш, кара радиолар, долгаар патефоннар турду. Сайгылгаан эртен, кезээ чырыр, орайтай бергенде, үш катап чивеш-чивеш дээн соонда өжүп каар. Өөреникчилер бажыңга онаалганы хүндүс кылып алыр, чырык өшпээнде, орун-дөжээң аайлап алгаш, удуп чыдыптар сен. Сайгылгаан коштунмаанда, чүгле дең, лаа чырыын ажылгап турдуvus.

Ырак черде чурттап чоруур, өөренип турар уруг-дарыг-биле телефоннажырда, үш-дөрт хонук бурунгаар почта салбырынга баргаш, чагыг кирип каар. Чамдыкта үрелиишкин дээш чугаалаштынмайн-даа баргылаар. Ам магалыг ышкыжып, бажыңга чыдып-даа алгаш, машиналыг халдып-даа олургаш, делегейиң кайы-даа булуңнары-биле чугаалажыр. Көрүп-ле шыдаар болзуңза, телевизорда каналдар база эндерилген. Аныктарны эскерерге, чүгле кулактарында дыңнаар чүлүдөр сукулап алган, хөгжүм-аялга аайы-биле согаңайнып кылаштыжып чоруур.

Багай-ла чүве — өөреникчилерниң, аныктарның ном-дептер номчуурунга сонуггалы кудулап турарында. Билдинмес айтырылгар тыттып келирге-ле, интернеттен көре тыртып алыр. Дөрт-беш-даа харлыг өпояаларны көөрге, телефоннар, смартфоннар туткулап алган олургулаар. Эскерерге, удуп-чыдып-даа алырда, оларын сыртыктарының адаанга сукулап алыр, дыңнап чыткылаарлар.

Шаг шаа-биле турар эвес. Уениң эртип турарының дүргени-даа кончуг чүве-дир. Ам элээн каш он чылдар эртер болза, ниитилелдин сайзыралы-даа, кижилерниң угаан-бодалы-даа моон-даа бурунгаар сайзырап, өскерлири чугаажок. Аңаа чедир бо улуг назылыг улус бистер чурттап чоруур болзуvуcса, ону сонугурап көргөн болза, база солун-на чүве-дир ийин.

Дамдынчап ХОВАЛЫГ.

Эриг баарлыг эмчи кыстар

ХИРУРГТУҢ ЧҮРЭЭ

Аарыг-аржык, кижилерни, Кемдээн-көргөзгөн кижилерни, Кестик туткаш, кезип эмнээр Кежээ-шалып эмчилерни.

Шак мындыг шүлүк одуруллары-биле Ак-Довурак хоорайның кезип эмнээр эмнелгезиниң дугайында аңаа кадыкшылын экижидип турган болгаш буянныг эмчилерниң ачы-дузасын көргөн, кандыг-даа мергежилдин кижилери, бо-ла мактап чугаалажы бээрлер.

Үш каът эмнелгениң эң үстүкү каъдының соңгалары чылдың дөрт эргилдезинде дүн-хүн чок чырык турар. Ол дээрге, аарыг-аржык кижилерни, айыыл-халапка таварышканнары-даа, эмчилер ажаап-тежээп, оларның амы-тынын камгалап алыр дээш, карак кызыл ажылдап турарының херечизи.

Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарының база Ак-Довурак хоорайның чурттакчы чонунуң кадыын хайгаар, быжыглап турар төпчүткен кезип эмнээр эмнелге салбыры мында ажылдап турар.

Ук эмнелгени дээди категорияның кезер эмчизи Шончалай Очур-Сатовна Сарыглар билдиги удуртуп турар. Бо эмчи ажылынга мергежээн, пат-ла «бажы каткан» арга-дуржулгалыг эмчилерниң бирээзи деп санадып турар. Ол 1984 чылда Иркутскиниң эмчи университедин чедишкенин дооскаш, ырак Владивосток хоорайга, харын-даа даштыкы чурт Тайваньдан бээр ажылдап каапкан, бодунуң мергежилдин беш салаа дег билир эмчи чүве. Ол ышкаш анык кезер эмчи оолдар Айдаш Хомушкү, Чингис Куулар янзы-бүрү нарын кезишкенин чедишкенин чорудуп, чонунга мактадып турарлар. Бир эвес эмнелгениң демдегел дептерин ажыдып көрүптер болза, кадыкшылы экижээш, буянныг эмчилерге өөрүп четтиргенин илереткен, ол-бо черлерден келген аңгы-аңгы мергежилдин эр-даа, херээжен-даа кижилериниң чылыг-чымчак сөстөрүн номчуп болур.

Эмнелгеде 25 чыл иштинде ажылдап келген дээди категория-

ның улуг эмчи сестразы Айлаңмаа Сүрүновна Ооржак база анык эмчи сестралары Алина Дайынчиевна Бөвей, Анджела Алдын-ооловна Седип мурнуку одуругдан дүшпейн, шаңнал-макталдыг ажылдап турарлар. База ол ышкаш аарыг-аржык, назы-хары улгады берген кижилерни ажаап-тежээринге боттарының ажил-херээн ак сеткилдиг күүседип турар санитарка чалыы кыстар Маймаа Калдар-ооловна Монгуш, Чойганмаа Калдар-ооловна Ооржак үлегер-чижектег ажылдап турарлар.

Нийтизи-биле, бо эмнелгениң ажылдакчылары аразында сырый харылзаалыг, чону дээш чаңгыс эп-сеткилдиг, карак кызыл ажылдап, оларга бараан болуп чоруур дээрзин демдегелекседим.

Хайым чоннуң, төрөл чоннуң, Кадыкшылын быжыглаар дээш, Ак-Довурак эмчилери

Ам-даа кызып ажылдаарлар.

Бораш ОНДАР,

Сүт-Хөл кожуун.

Дуржулгалыг башкылар

ЫНЧАНГАШ УРУГЛАР ЫНАК

А.Ч. Кунаа аттыг школа-выстың база бир арга-дуржулгалыг, чогаадыкчы ажил-иштиг башкызы — Анна Чаш-ооловна Балчар. Ол 30 чылдың дургузунда география эртемни башкылап, бичии чаштарга билиин сөңнеп келген. Оң оожум-топтуг чаңын, бүдүштүүн чүгле өөреникчилери эвес, оң кады ажылдап чоруур башкы эштери болгаш хөй санныг ада-иелер билир. Бодунуң шак ындыг чараш окур-хевири-биле ол өзүп олурар чаштарга үлегерлиг башкы. Башкының кол-ла сорулгазы — ажы-төлге ханы билигин бээри болур. Анна Балчарның шудургу ажил-ижин оң хөй санныг өөреникчилериниң чедишкенин херечилеп турар. 2019 Театр чылынга тураскааткан «Ногаан бөмбүрзек» деп делегей чергелиг шуулганның республикага эрткен «Эко-объектив» мөөрейинге 10-гу класстың өөреникчизи Түмен Ондар 1-ги черни алганы өөрүнчүг. 2018-2019 өөредилге чылында 9-ку класстың өөреникчизи Шаңмак-оол Экер республика чергелиг эртемнер олимпиадазынга гео-

графияга дөрткү черге төлөпиг болганы база чедишкин. Оон аңгыда, башкы өөреникчилерин электронуг четки таварыштыр янзы-бүрү олимпиада, конкурстарга кириштирип турар. Бүгү делегей чергелиг эртемнер олимпиадазынга географияга киришкеш, ийиги чаданың дипломунга алдыгы классчы Чаяан Чамзырай төлөпиг болган. Башкының алдар-адын оң өөреникчилери көдүрер дээрзи, шынап-ла, бадыткаттынып турар.

А.Ч. Балчар амгы үеде 11-ги класстың башкызы. Класс доостурары дээрже кончуг улуг харыысалга болур. Ынчалза-даа дуржулгалыг башкы ада-ие-биле быжыг харылзаалыг, арга-сүмелиг. 11-ги классчыларын башкы бот-башкарнып билер, өөредилге дээш чүткүлдүг, быжыг корум-чурумнуг кылдыр кижизидип каан. Олары шупту келир үеде мергежилдин шың шилип, аңаа хамаарышкан экзаменнерни шилип алган шудургу белеткенип турарлар. Чаңгыс-даа доозукчу немелде кичээл үспейн, чаңгыс аай дужаар күрүне шылгалдаларына белеткенип, консультация-

ларны ап турарлар.

Ол школада география эртемни башкылаарындан аңгыда, психолог башкы болуп база ажылдап турар. Школавыстың коллективиниң эпиг-демнии, найыралды, оң онзагай таарымчалыг чогаадыкчы байдалда ажылдап турары дээрже, Анна Чаш-ооловнаның үлүг-хуузу. Школага янзы-бүрү оюн-тренингилерни эртирип турарында. Тускай дериттинген өрээлге коллективтиң кежигүннери сагыш-сеткилдин байлакшылын, угаан-медерелдин оожургалын ап турары эки. Психолог башкы янзы-бүрү методикаларның дузазы-биле өөреникчилерге кызымаккай чорукту хевирлеп, башкыларга бурунгаар сайыраарынче чүткүлдү оттуруп, ажилчыннарга тура-сорукту күштелдиреринче идигни берип, кижилерниң сеткил-хөөнүн чүглөндүрүп чоруур өөрүнчүг. Шакындыг башкыга урутар ынак, эш-өөрү ону хүндүлээр. Ол «Тес-Хем кожуунуң өөредилгезиниң Хүндүлүг ажылдакчызы» деп аттың эдилекчизи болган.

ХООЧУН КОКТУГ

Ирина Дайтыновна Самбу 1959 чылдың январь 14-те Танды кожуунуң Владимирова суурга төрүттүнген.

Тес-Хем кожуунуң Чыргаланды ортумак школазын дооскаш, Красноярск хоорайның күрүнениң башкы институтунун химия, биология факультетинче кирип алган. Ирина Дайтыновна 1981 чылда институтун чедишкенин доозуптарга, анык башкыны өөредилге ямазы Тес-Хем кожуунуң Самагалдайның ортумак школазынче башкыладып чоруткан. Оон бээр-ле башкы, 38 чылдың дургузунда ол-ла школада, химия башкылап чоруур.

Башкы өөреникчилеринден үнгөн дээди эртемниг эмчилер

болган доозукчуларына дыка чоргаарланып, оларын адап, санап олурар. Чижээлээрге, Ч.Н. Бадарчы, С.С. Намзырай дээди эртемниг эмчилер болган. Ортумак эмчи мергежилин Р.Д. Ооржак, А.Р. Донгак чедип алган ажылдап чоруурлар. Эмчи университетинде Ч.Р. Донгак өөренип турар, а Доржу Дирчин биле Хаяана Болат-оол эмчи колледжиниң сургуулдары. Башкызының соон салгап, биология, химия башкызы болур мергежилди Ч.М. Балычит шилип алгаш, дээди эртемни чедип алган. Л.М. Донгак — Тываның күрүне университетиниң студентизи. М.К. Чайбар технолог башкы мергежилди. Бо үеде башкызы-биле

чаңгыс школада кады ажылдап чоруур өөреникчизи С.Г. Лаптан Тываның күрүне университетин 2011 чылда дооскаш, төрөөн черинче элп келгени чоргааранчыг.

Ирина Самбу ам-даа эрес-шудургу, чийк чаагай ажылдап чоруур. Оң класы бо чылын 9-ку классты доозуп, күрүне шылгалдаларын дужаарына белеткенип турар. Улуг башкывыстың ажылы хайныктышаан. Хоочун коктуг дижит болгай. Ирина Дайтыновнаның ажы-төлдөн аңгыда, анык ада-иелерге база өөредилгиги семинарларны удаа-дараа эртирип турары школаның ниити кижизидилге ажылынга улуг идиглиг.

Чечен ТАРЫЙ-ООЛ, башкы. Самагалдай суур.



“ШЫН” СОЛУННУҢ 95 ЧЫЛ ОЮНГА ТУРАСКААТКАН “ШЫННЫҢ” БИЙИРИ” ЧОГААДЫКЧЫ МӨӨРЕЙ

Мөөрейни “Шын” солуннун редакция колле-
гиязының шиитпири-биле чарлаан.

“Шынның” бийири” мөөрейни эрттиреринин
хуусааы: 2019 чылдың ноябрь 1-ден -2020
чылдың июль 1-ге чедир.

“Шынның” бийири” мөөрейниң номинацияла-
ры:

— “Шын” солун — сээң салгалдарың са-
лым-чолунда”.

1925-2020 чылдарда “Шын” солунга парлат-
тынган материалдарның маадырларының болгаш
авторларының дугайында шинчилелдиг чүүлдер.

— “Шын” солун — төөгүнүн “көрүнчү”.

Тывага болган төөгүлүг болушкуннарны
“Шын” солунга 1925-2020 чылдарда канчаар

чырытканының дугайында эрткен болгаш амгы
үеде билишкиннерге үндезилээн сайгарылгалыг
чүүлдер.

— “Шынның” арыннарында — бистиң үениң
маадырлары”.

(Чүгле “Шын” солуннун бижикчилеринин ара-
зынга)

“Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” болгаш оон-даа өске
губернатор төлөвилелдеринин киржикчилеринин,
Наадымнар чемпионнарының, күш-ажылга, улус
өөредилгезинге, чоннун кадык камгалалынга,
эртем-билигге, шериг болгаш шагдаа албан-
хүлээлгезинге, спортка болгаш культурага дээш
өске-даа ажил-херектерге шылгараан кижилер
дугайында очерктер.

Мөөрейниң негелделери

Мөөрейге кириген материалдарын авторлар
“Шынның” бийиринге” деп демдеглээри а
Мөөрейге кириштирер ажилдарны электр
хевирге парлаар (хемчээли А-4 ама саазы
арындан хөй эвес, фото-чуруктар 3-тен хөй).
Мөөрейге кирир материалдарны 2020 чы
июль 1-ге чедир хүлээп алыр.

Редакцияның адреси: 667000 Кызыл хо
Красноармейская, 100.

Электроннуг адреси: shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Жюриңиң шиитпири-биле эң эки деп үнел
чүүлдерниң авторларыңа “Шын” солунну
чыл ою” онзагай демдектиг шаңналдарны ты

Информационное сообщение о проведе- нии открытого аукциона по заключению договора аренды земельного участка из категории земель – населенных пунктов

Администрация Чаа-Холь-
ского кожууна на основании
постановления председателя
администрации «О проведении
открытого аукциона на право
заключения договора аренды
земельного участка» № 493 от
«26» ноября 2019 года извещает
о проведении открытого аукцио-
на по заключению договора
аренды земельного участка из
категории земель – населенных
пунктов, с видом разрешенного
использования – под коммуналь-
но-складские объекты.

Аукцион состоится «14» ян-
варя 2020 года в 15:00 ч. в
администрации Чаа-Хольского
кожууна по адресу: Республика
Тыва, Чаа-Хольский район, с.
Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2
этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допуска-
ются юридические лица, инди-
видуальные предприниматели.
Заявка на участие в аукционе,
поступившая по истечении сро-
ка ее приема, возвращается в
день ее поступления заявителю.
Предмет аукциона: заключение
договора аренды земельного
участка со сроком на 5 лет.
Лот № 1: Российская Феде-
рация, Республика Тыва, Чаа-
Хольский район, с. Чаа-Холь, ул.
Ленина д. 1, общей площадью
4015 кв.м., кадастровый номер
17:14:0101029:85, разрешенное
использование – под коммуналь-
но-складские объекты.

Начальная цена — 12000,
Размер задатка — 2400, шаг
аукциона — 360.

Заявки на участие в аукци-
оне принимаются по рабочим
дням с 03 декабря 2019 г. по 03
января 2020 г. в отделе по зе-

мельным и имущественным от-
ношениям администрации Чаа-
Хольского района по адресу:
Республика Тыва, Чаа-Хольский
район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина
д. 8, с 9:00ч до 18:00ч.

Сумма задатка должна посту-
пить на расчетный счет ор-
ганизатора торгов до 18:00 ч
«03» января 2020 года. (Рек-
визиты внесения задатка
КБК 00000000000000000510,
ИНН 1715001332, ОКТМО
93656440101, Номер сче-
та получателя платежа
40302810300003000022, л/с
05123005360, УФК по РТ (Ад-
министрация Чаа-Хольского
кожууна), Наименование банка
ОТДЕЛЕНИЕ – НБ Республики
Тыва).

Для участия в аукционе пре-
тендент должен предоставить
одновременно:

1) заявку (в двух экземпля-
рах) на участие в аукционе с
указанием реквизитов счета
для возврата задатка;

2) нотариально заверен-
ные копии учредительных до-
кументов и свидетельства о
государственной регистрации
юридического лица;

3) доверенность на лицо,
уполномоченное действовать
от имени заявителя при подаче
заявки на участие в торгах;

5) документы, подтверждаю-
щие внесение задатка.

Информация о торгах раз-
мещена на Интернет-сайте
администрации Чаа-Хольского
кожууна <http://chaa-hol.tyva.ru/>
и на официальном сайте РФ
для размещения информации
о проведении торгов torgi.gov.ru

АЛДЫН ШИРЭЭ

«АЛДЫН-ШИРЭЭ ЗАЖИГАЕТ НОВОГОДНИЕ ОГНИ»

Праздничная шоу-программа

с 20 по 30 декабря 2019 года.

Дамы и господа, имеем честь пригласить

Вас на вечеринку в честь празднования

Нового 2020 года в банкетном

доме «АЛДЫН-ШИРЭЭ».

В программе:

Шоу-балет в стиле вальса,

Заслуженные артисты РТ.

Вас ждут восхитительные поздравле-

ния, зажигательная программа,

Дед Мороз и Снегурочка

Дискотека «От и До...»,

FLASH MOB - «Танцы народов мира».

«Battle Dance», много-много сюрпризо-

в а также отменные блюда, вкусные заку-

ски. Внимание!

Предлагаем Вам подготовиться к конкур-

су «Дефиле вечерних нарядов».

«Дефиле маскарадных костюмов».

«Конкурс на самую стильную обувь».

«Прическа и макияж», танцевальный конк-

курс вальса с участием гостей праздни-

ка. Конкурс «Лучшее новогоднее поздравле-

DRESS CODE: вечерний и маскарадный.

Телефоны: 8-923-263-64-22, 8-983-592-11-47

8-923-263-64-21.

Адрес: г. Кызыл, улица Безымянная, д. 62

ИХЯ дыңдадыт тур

НАЗЫ ЧЕТПЭЭН ООЛДАН АКША НЕГЕП ТУРГА

Ноябрь 25-те ИХЯ-ның Каа-
Хем суурда «Кызылдың» му-
ниципалдар аразының килди-
зинге, тус черниң 28 харлыг
херээжен чурттакчызы школа
девискээринге оон 9 харлыг
оглунга ийи улуг оолдар келгеш,
ону шашкылап, акша негеп тур-
ган дугайында билдиришкин-
ни кириген.

Бичии оолда акша чок боорга,
кем-херек үүлгедикчилери 5 муң
рубль эккел деп негеп, бо чугаа
дугайында кым-даа билбес болур
ужурлуг деп коргудуп, кыжанып
турганнар.

Ук херекке хамаарыштыр Рф-
тин Кеземче хоойлузунуң 163

чүүлүнүң 2 кезээниң «а» пунктузу
эзугаар, баш удур дугурушкан
кижилер, бир-ле чүвени түрү
көргүзүп тургаш алыры дээш хе-
ректи оттурган.

Оперативтиг истелге хемчег-
леринин түңнелинде, каразыт-
тырып турар ийи кижини туткан.
Олар — Эрбек суурнуң 21 харлыг
кайда-даа ажилдавайн турар
чурттакчызы база Кызыл хоорайда
ниити өөредилге албан черинде
өөренип турар Каа-Хем суурдан
18 харлыг оол.

Байысаалга үезинде, акша
турдуп алыр сорулга оларның
бажыңга душ бооп кирип келгенин
өчээнер.

Оларның бирээзин Р
Кеземче чорудулга дүрү
91, 92 чүүлдери эзугаар т
өскезинге хамаарыштыр, чу
турар черинден өскээр кай
даа барбас дугайында хем
алган.

Кеземче чорудулгази
үезинде чыгынган материа
ны Истелге комитетинче сай
ры-биле дамчыткан.

Баш удур дугурушкан бөл
жилер бир-ле чүвени түрү кө
тургаш алганы дээш торг
онаар ийикпе, азы чеди чыл
хуусаада хосталгазын казып
дер деп хоойлуда айыткан.

ИХЯ-ның парлалга алб

Утерянный аттестат серия А №5172276 от
24.06.2000 г., выданный МБОУ СОШ с. Ак-Тал
на имя Эртине Айбек КЫЗЫЛ-ООЛОВИЧ
считать недействительным.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 348

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Коп редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар —
2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш,
А.К. Ооржак. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Ма-
чык. — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаарал талазы-биле федералдыг
албаннун Тыва Республика тала-
зы-биле эргепели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртү-
кээн. Херечилелдин дугаары — ПИ
№171-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинин болгаш Крауенко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-
дүшүлгө барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыл-
гаш авторлар боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш катат үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.
Номери парлалгаже дужаганы: график эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонне долгаар.